

ÇEVİRİLER

XVI. YÜZYILDA AVRUPA'DA TÜRKLERE DAİR MATBUAT

Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts

Carl GÖLLNER*

Çeviren:Doğan GÜN**

Ortaçağın sonunda, İspanyol ve Portekizlilerin dünyayı kapsayan pervasız deniz seferlerine ilişkin haberlerin yanı sıra hümanistlerin ve reformatörlerin Türk tehlikesine ilişkin yazıları ve Osmanlı imparatorluğuna ilişkin çeşitli yazılı eserler, Batı ve Orta Avrupa'da büyük ilgi çekiyordu.

Bu çağ insanların ilgisi her şeyden önce hayal gücünü işleyen bilinmeze, doğunun "sırlarına" yönelikti. Kanlı Türk savaşları hakkındaki haberler soylu bir büyük ailedeki rahatlık ve güvenliği özellikle arzu edilir bir şey haline getiriyordu. Goethe bu davranışı Faust'ta gerçekten güzel tasvir etmiştir:

Çok uzakta, Türkiye'de
Kavimler birbirine girerken
Pazar ve tatil günlerinde
Savaştan ve savaş çılgınlıklarından
Söz etmekten başka bir şey gelmiyor aklıma

Uzaktaki Eflak'ta ve Macaristan'da, ortalığı yakıp yıkan Türklerden korunma duygusunu, Albrecht Dürer'in gravürü "Büyük Top" tasvir etmektedir. Topçubaşı, sert ve gururlu bakışıyla Türklerin saldırısını püskürtecek top namlusuna kolunu atmış bir halde durmaktadır. Dağlardaki güçlü kaleler Nürnberg'in sakinlerine koruma vaat etmektedir. Böyle toplar tarafından savunuluyor olmanın bilinci muhtemelen insanlara cesaret veriyordu.

Bu nedenledir ki, Türklerin boyundurukları altına aldıkları ülkelerde – Karl Max'ın belirttiği gibi- "sömürü, soygun, hegemonya ve baskıya dayanan feodal bir askeri rejim kurlmaları ve gerek askeri gerekse sivil ve yargı makamlarını

* Carl Göllner, "Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts" TURCICA, Band I, MDI-MDL, Baden, 1994, s.7-13

**Araş Gör. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ellerine geçirmeleri” ve umursamadan erkeklerin kafalarını uçurmaları, kadınların ırzına geçmeleri, çocukları köle yapmaları* soyluların umurunda değildi.

Gittikçe daha sıkılaşılan engeller ekonomik ve siyasi yaşamı boğdu. Böylece, Osmanlı hakimiyeti Balkan Yarımadasındaki ve Romanya’daki halkların ekonomik ve kültürel gelişimini engelledi.

Ne var ki Mohaç Meydan Savaşından sonra (1526) Macar Feodal Devleti parçalanınca Türkler tehditkar bir şekilde Almanya’nın kapılarına dayandı. Güvenlik duygusu kayboldu ve uzaktaki tehlike yakında esen bir fırtınaya dönüştü. Türkler, artık yükselmekte olan burjuvaziyle ortaya çıkmaları, Papalık ve Luther tarafından yorumlandığı gibi “Flagellum Dei”(Allah’ın kırbağı veya belası) gibi görünüyordular. Ancak öte yandan çok az bilinen ve dolayısıyla da o ölçüde esrarlı görünen şarkın temsilcileri olarak giderek daha fazla ilgi çekiyorlardı. Dolayısıyla “Türlere Dair Matbuat”ın büyük bir ilgiyle okunuyor olması şaşırtıcı değildi.

Sonuçta bu yazılar, okuyucuya hiç bilinmeyen adetler, gelenekler ve oldukça farklı bir siyasi yapısı olan bir dünya ve anlaşabilecekleri ticari bağların kurulabileceği yepyeni bir dünyanın kapısını açıyordu. İnsanlar, Batı Avrupa için imkansız gibi görünen yeniçeri ve sipahilerin silahlı gücünden oluşan profesyonel bir orduya dayanan askeri karakterli bir feodal rejimin organizasyonundan hayrete düşüyordu. Ancak tüm feodal beylerin vasallık ilişkileri ve Sultan ile Hıristiyan ülkelerdeki fief ilişkileri arasında yapılan karşılaştırmalar, Türkiye’deki feodal beylerin de aynen Orta ve Batı Avrupa’da olduğu gibi kaçan bir köylüyü aramak ve zorla tımarlı araziye getirme hakkına sahip olduklarını ortaya koyuyordu.

Tüm bunları, gerek kapsam gerekse içerik açısından birbirinden çok farklı olan Avrupa’da Türkiye ile ilgili olarak yayımlanan dergilerden “Turcica”lardan öğreniyoruz. Üretken bir yazar olan Captivus Septemcastrensis’in ayrıntılı kılavuz kitapçıkları veya Paolo Giovio’nun bilimsel risalelerinin yanı sıra tek yapraklar ve “Yeni Gazeteler” dikkat çekicidir. “Yeni Gazete” (Avviso-Avis) kavramının tanımında, basının sayfa sayısından çok, bir olayın haber yapılış tarzı önem taşır. Ne yazık ki bu basıların çoğu kaybolmuş ve bugün bulunmaları artık mümkün değildir. Bu basılar çok yaygın bir şekilde okunuyordu ancak küçük boyutlu ve ucuz baskılar kısa zamanda okunup atılıyor, nadiren de kitaplar gibi özenle saklanıyordu. Bu nedenle bunlar günümüzde son derece nadir olup kütüphane müdürleri tarafından büyük bir özenle korunmaları bir zaruret haline gelmiştir.

* Çevirmen notu; bu iddialar asılsızdır. Yazarın apaçık Oryantalizmin etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Türkler hakkında yazarın bu haksız yargısı batı kaynaklarından alınan ifadelerle açıklamada daha kuvvet cevaplandırılması yerinde olacaktır.

16.yüzyıldaki kütüphaneciler ve kitapseverler, ucuz kağıda basılı yeni gazeteler yerine, sanatsal ciltlere sahip kitap ve yazma eserlerle değerli parşömen el yazmaları toplamak eğilimindeydiler.

Ne var ki çoğu zaman itibar görmeyen yeni gazeteler, "Gassenmerlin" ve apocryphen (uydurma veya yakıştırma) mektupların yanında bilimsellik iddiası olmayan eklemeler ve alıntılarla orijinal ve değerli bilgiler olarak tarihçiler için değeri giderek artan birer kaynak haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu konusundaki bu yeni gazetelerin içeriğinin tarihsel değeri, yayımcının elinde bulunan bilgilerle belirlenmektedir. İstanbul çıkışlı haberlerin bilgi değeri çok yüksektir. Bunların yanı sıra 16. yüzyılda "Oculus Totius Occidentis"(bütün Batı'nın gözü) konumuna gelmiş olan Venedik ile Alman İmparatorluğunun fikri yaşamının ve ticaretinin merkezi ve önemli yolların kavşak noktası olan Ausburg ve Nürnberg'ten gelen haberler de önem taşımaktadır.

Türlere karşı savaş haberleri ve onların gelenek ve göreneklerine ilişkin bilgiler bu yeni malzemeyi lirik, epik ve dramatik tarzda işlemeye çalışan şairlerin ruhlarını etkiliyordu. Bu bağlamda nadiren edebi değerlere sahip olsalar da önemli kültürel tarih belgeleri olan İtalyanların "Lamentis", "Canzones"leri (hüzünler ve şarkılar) ile Almanların "Türkenlieder"leri (Türk şarkıları) sayılmalıdır.

Sayıları özellikle alıcıların talebiyle belirlenen 16.yüzyıldaki tüm bu "Turcica"ların genel bibliyografyası, Türlere savaşların veya Osmanlı İmparatorluğundaki olayların, kamuoyunu ne ölçüde meşgul ettiği konusunda tahminler yapılmasına imkan vermektedir. Ayrıca bunlar okuyucuların duyguları ve ruh halleri konusunda bilgi vermekte ve yansıttığı konuların çeşitliliği ile çok hareketli bir yüzyıldaki kültür yaşamının renkli ve gerçekçi bir tablosunu çizmektedir.

"Turcica" lara şöyle bir göz atmak bile Türlere yönelik ilginin her şeyden önce büyük savaş olaylarının seyri ile belirlenmiş olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'ın düşüşü (1522)^{***} özellikle Sen-Jan (Rodos) şövalyelerinin cesaretlerinin övüldüğü bir çok yayımda yansıtılmıştır. Daha sonra Mohaç Meydan Savaşı, Türlerin ilk Viyana Kuşatması (1529) İslam'a yönelik ilgiyi yeniden artırmış ve bu Lepanto (İnebahtı) Deniz Savaşı (1571) ve Cesur Michael ve Sigismund Bathoris'in (1594-1598) Türlere yaptığı savaşlarla doruk noktasına ulaşmıştır.

16.yüzyılda Türk matbuatı ve halk kitaplarının sürümü mezmurlar, Latin ve Yunan klasik metinlerinkinden daima daha fazla olmuştur. Bilgin Hümanist Bongarsius, yeni gazetelerin yayımcılarının, ürünlerini, haberlere hiç bu kadar meraklı olmamış bu günkü avam tabakasının gönlünü hoş etmek için

^{***} Çevirenin Notu: Yazar Kıbrıs'ın düşüşünü orijinal metinde 1522 olarak belirtmiştir. Oysa Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethedilme tarihi 1571'dir.

pazar yerlerinde sattıklarından yakınmaktadır. Bu açıdan Frankfurt yortu ve sonbahar fuarının katalogları ile Frankfurtlu kitap tüccarı Michael Harder'in 1569 tarihli fuar anı kitabı önemli bilgiler sağlamaktadır.

Türk yayımların dağıtımı ne dil ne de devlet sınırları tanyordu. Almanca risale ve dergiler İtalya'da tercüme ediliyordu; İtalyanca Avvislerin içeriği Fransa'da Avvis (haber) olarak basılıyor ve buradan Ren nehri üzerinden Frankfurt' da ki fuarlara gelirken Almanca basımlar, Paris ve Lyon'a ulaşıyor ve burada Fransızca'ya çevriliyordu.

Bartholome Gerogijeviç'in Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki yazıları Latince, Almanca, Fransızca, Hollandaca ve Lehçe olarak yayımlandı. Mohaç meydan savaşı hakkındaki Almanca Yeni Gazeteler İtalya'da, Fransa'da ve Hollanda'da tercüme edildi. Nitekim Leiden' de ki Thysius kütüphanesinde bu Türk zaferi hakkındaki Almanca haberlerin üç Hollandaca çevirisi bulunmaktadır. Romen ve Transilvanya (Erdel) beyleri ordularının Türkler'e büyük kayıplar verdirdiği Giurgiu, Calugareni ve Tirgovişte savaşlarının (1595) öyküsünü Thibaud Ancelin Lyon'da bir İtalyan Avvisoya (habere) dayanarak yayımladı. Bu Fransızca broşür daha aynı yıl Guillaume le Noir tarafından Paris'te kopya edildi ve daha sonra Lyon'lu yayımcı Jean Pillehotte tarafından yayımlandı.

Yeni Gazeteler, çoğu zaman birkaç gün içinde aynı kentte bir çok yayımcı tarafından kopya ediliyordu. Ne yayım hakları ne de bir basın eserinin yeniden kopyalanmasında herhangi bir sınır vardı. Luther, yayımcıları bir kitabı başka bir nüsha halinde basmadan önce iki ay beklemeleri konusunda uyarıyordu. Ancak tirajlar çok küçüktü ve 100 ile 1000 nüsha arasında değişiyordu. Çünkü harfler ve ahşap baskı kalıbı çok çabuk aşınmakta ve büyük oranda tiraj imkansız oluyordu.

Bir tirajın daha geniş bir bölgeye yayılmasını sağlamak için baş sayfalar, içeriği canlandırmaya çalışan ve çoğu zaman büyük bir sanatsal beceriyi de kanıtlayan ahşap gravürlerle süsleniyordu. Çocukça nahiv kitap süslemelerinin yanı sıra sanat açısından değerli ahşap gravürlerde yer alıyordu. 1522 tarihli bir Türk kitapçığının güzel süslü baş harfleri Holbein'e atfedilmektedir. Viyana Singreiner atölyesindeki Türk matbuatının ahşap gravürleri de büyük bir sanatsal becerinin kanıtlarıdır. Ancak matbuatın tirajı arttıkça kapakların süslenmesi de ihmal edilmiştir. Zamandan kazanmak ve maliyetleri düşürmek için basılanlar daha eski ve önceden yayınlanmış ahşap gravür ve kitap süslemeleriyle bezeniyordu. Rhodis'in tarih kitabının kapak ahşap gravürü (1513) ve metindeki 33 ahşap gravürden 11'i 1496 tarihli Latince Ulm basımının kötü kopyalarıdır; bunlar daha sonra Strazburglu kitap basımcısı Martin Flach tarafından Türk kronikası (1513) için kullanılmış, daha sonra da hiç aldırmaksızın 1516 tarihli nüsha için Knobloch tarafından devralınmıştır. Nitekim çoğu zaman teks ve kitap etiketi arasında bir bağıntı yoktur. Bazı yayımcılar çok korkutucu başlık ve buna uygun ahşap gravürlerle iyi bir sürüm sağlamaya da çalışıyorlardı.

Halen elde bulunan Türk matbuatı bugüne kadar bütünüyle hiçbir bibliyografyada bir araya getirilmemiştir. Yüzyıldan daha fazla bir süre önce Josef Hammer, tarih, istatistik, edebiyat ve sanat arşivi dergisinde, (XIV-XVIII YY. Viyana), Osmanlı tarihine ilişkin İstanbul dışında Avrupa'da basılan eserlerin toplu bir fihristini yayımlamıştır. Bu çok yararlı ve Avrupa tarih araştırmaları için vazgeçilmez bibliyografik liste, birkaç yıl sonra kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi adlı eserinin 10. cildinde yeniden yayımlanmıştır.

Hammer'in batılı Türk literatürünü derleyip düzenlemesi, o zaman için şaşırtıcı bir bilimsel çalışmaydı. Hammer ilk olarak, Osmanlı İmparatorluğu hakkında yayımlanan kitap formatlarına göre yer alan XVII. ve XVIII. yüzyılın referans eserlerinin aksine, tarih araştırmacısına Doğu ve Batı arasındaki savaşların uzun zincirinde, belli bir olay hakkındaki ihtisas literatürünü, bir bütünlük içinde sunan kronolojik bir sunuş gerçekleştirmiştir.

Ne yazık ki, Hammer'in listesinde daima yeni hatalara yol açan ve hem bibliyograflara hem de tarih araştırmacılarına, bu kişiler uzun ve yorucu araştırmalar ve zaman kaybettirici soruşturmalardan sonra, muhtemelen hiçbir zaman yayımlanmamış bir kitap isminin ifadesinin söz konusu olduğu sonucuna varıncaya kadar, Osmanlı tarihine dair mevcut olmayan eserleri aratan, bir çok hata ve yanlış ifadeler bulunmaktadır. Diğer bibliyografik referans eserleri, hiç düşünmeden Hammer'in hatalı literatür bilgilerini yayımlamıştır. K.M. Kertbeni (Macaristana ilişkin Almanca ilk basımı) ve Karl Schmitt (Avusturya İmparatorluğunun tarihine ilişkin bibliyografya) bibliyografyalarında böyle bir çok literatür bilgilerini devralmış ve bunlar vasıtasıyla bu yanlış literatür daha da yayılmıştır. Ama büyük bir bilimsel özenle çalışan başka bilim adamları da, Hammer'in Türk bibliyografyasını daima kullanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı tarihinin bu zengin hazinesini göz ardı etmek mümkün olmamıştır.

Benzer hatalardan sakınmak için elinizdeki eserde sadece kütüphanelerde bizzat sakladığımız ve tanımladığımız ya da mevcut olduğundan veya bir zaman mevcut olduğundan emin olduğumuz matbuatı zikretmeye çalıştık. Maalesef bunlar kısmen tek nüsha olan ikinci dünya savaşında yanan değerli yazılı eserlerdir. Ve elinizdeki bu eser muhtemelen bunların ilk ve son olarak tanımlarını yapmaktadır.

XVI. yüzyıl, henüz çoğu kez araştırılmamış bibliyografya açısından henüz keşfedilmemiş yeni topraklar oluştururken, alıntı baskılar Hain tarafından, ayrıca Proctor ve diğer bibliyograflar tarafından özenle betimlenmiş olduğundan, Turcica'lar XVI. yüzyıl basılarının tasviriyle başlamaktadır. Ayrıntılı araştırmalara rağmen kuşkusuz elinizdeki eserde yer almayan XVI. yüzyıldan kalma Türk matbuatı vardır. Ancak yazarlara (Sibiu, Muzeul Brukenthal) kütüphanelere ve kitap severlere, tarafından bir ekte değerlendirilebilecek tamamlayıcı malzemelerin sağlanacağını umuyoruz.